

Ex negatione affirmatio fit

(Irena Zovko Dinković. 2021. *O dvostrukoj negaciji i niječnome slaganju*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.)

Izražavanje niječnoga u jeziku te odnos niječnoga i potvrdnoga oduvijek su bili temom jezičnih te filozofskih rasprava, a izricanje negacije unutar jezične strukture razlikuje se od jezika do jezika i uključuje različite razine – morfološku, sintaktičku, pragmatičku, semantičku. Knjiga Irene Zovko Dinković *O dvostrukoj negaciji i niječnome slaganju* naglasak stavlja na dva oblika jezične negacije – niječno slaganje u kojemu više morfološki niječnih sastavnica u istoj rečenici izriče jednu semantičku negaciju (*Nitko nije došao.*) te dvostruku negaciju kojom se uporabom dviju negacija u rečenici izražava potvrđan iskaz, odnosno dvije se negacije poništavaju (*Njihov nastup nije ostao nezapažen.*). Osim o tim dvjema negacijama autorica knjige, redovita profesorica na Odsjeku za anglistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u razgovoru za *Hrvatski jezik* ponudila je stručna i zanimljiva promišljanja o brojnim mogućnostima uporabe negacije ovisno o tipologiji pojedinih jezika, ponajprije engleskoga i hrvatskoga, o razvoju negacije u hrvatskome, funkciji negacije s obzirom na komunikacijski kontekst, sprezi jezika i mišljenja te nekim drugim pitanjima povezanim s negacijom. Znanstvenim pristupom te brojnim i sadržajnim primjerima iz različitih jezika negacija je iscrpno obrađena te se s pravom može zaključiti da je ova knjiga uvelike obogatila hrvatsku jezikoslovnu zajednicu.

HJ: Osim dvostruke negacije i niječnoga slaganja u knjizi govorite o još tridesetak drugih vrsta negacije, kao što su izravna, pojačajna, pleonastična, sastavnička negacija, hiponegacija. Kako tumačite da je negacija u jezikoslovlju tako iscrpno opisana?

Negacija je jedinstveno obilježje prirodnih jezika jer ljudima u međusobnoj komunikaciji nije bitno samo složiti se s nekim ili potvrditi neku činjenicu nego i poreći neku tvrdnju, izraziti neslaganje, sumnju ili upozorenje na izravan ili manje izravan način, govoriti o događajima koji su se mogli dogoditi, ali nisu, ili je mala vjerojatnost da se dogode u budućnosti... Ta mnogobrojna lica negacije u jeziku odraz su činjenice da je negacija univerzalna misaona kategorija te je stoga od samih začetaka lingvističkih istraživanja ona u središtu zanimanja filozofa i jezikoslovaca. Ne smijemo zaboraviti da je još od antičkoga doba tumačenje negacije u lingvistici bilo usko povezano s onime u logici, pa su se negacijom do početka 20. stoljeća mahom bavili filozofi. No, ostvarivanje negacije u jeziku mnogo je složenija pojava jer se često doima nelogičnim i ne može se uvijek svesti na poricanje ili proturječnost. K tomu, negacija neraskidivo povezuje i prepliće različite jezične razine na kojima se ostvaruje – od morfološke pa do intonacijske – a njezina

uporaba i raznovrsnost značenja koja se njome u jeziku izražavaju razlogom su iscrpnih opisa te pojave u jezikoslovlju.

HJ: Kad govorite o pravoj ili logičkoj dvostrukoj negaciji, kojom se uporabom dviju negacija izriče potvrdno značenje, kao npr. u rečenici *Taj prijedlog nije neostvariv.*, koju navodite u knjizi, upućujete na važnu ulogu litote kojom se postiže pragmatički učinak takve negacije. Koji su učinci negacije u jeziku i zašto govornici imaju potrebu služiti se negacijom kao načinom izražavanja?

Litota je poznata kao retorička figura, a jezično je zanimljiva zato što je osobit oblik dvostruke negacije, koji se sastoji u negaciji suprotnoga pojma. Najčešće je tu riječ o nijekanju kakva imenskoga predikata koji sadržava niječni oblik pridjeva ili priloga, poput onoga u Vašemu primjeru, ili pak pridjev ili prilog inherentno negativna značenja. Uporaba litote seže daleko u povijest i pronalazimo je u najrazličitijim registrima i vrstama tekstova, od latinskih tekstova o govorništvu nastalih prije naše ere pa do suvremenoga razgovornog jezika. Litota je toliko učestala u svakodnevnome jeziku da je gotovo i ne zamjećujemo iako joj je funkcija prilično važna: omogućuje nam da naglasimo i pojačamo kakvu ideju ili misao, često i uz dozu ironije (npr. kad za bogataše kažemo da *nisu baš sirotinja*), ali i da ublažimo svoj iskaz. Uporabom litote govornici zapravo svjesno krše neka od temeljnih načela jezične uporabe – načelo jezične ekonomičnosti, odnosno kratkoće i jednostavnosti izraza. Uporaba dviju negacija umjesto jednoga potvrdnog iskaza složenija je, stilistički obilježenija i teža za kognitivnu obradu, pa se s pravom možemo pitati čime je motivirana. Svi znamo da je gola istina katkad neugodna i u različitim je društvenim situacijama često nepoželjno pa i nepristojno biti izravan i kategoričan u svojem iskazu. Litotom istu misao izražavamo posredno i ublaženo, čime izbjegavamo izravan sukob i povišene emocije te ostavljamo dojam suzdržanosti i objektivnosti. Zanimljivo je pritom da dvije negacije u litoti ne daju kategoričku potvrdnost, nego nešto što nije ni posve pozitivno ni posve negativno: reći da prijedlog nije neostvariv znači da je makar donekle ostvariv. Sličan učinak ima i nijekanje inherentno negativnih pridjeva i priloga – neloš udarac nije loš, ali nije ni sjajan – te pleonastična negacija, koja ne niječe sadržaj surečenice u kojoj se nalazi, nego izražava vjerojatnost ili uvjetovanost njezina ostvarivanja. Na koncu, negacijom se može i pojačati učinak iskaza, izraziti ironija ili emotivan stav prema predmetu razgovora, npr. izrazima poput *daj me nemoj, da ne bi ili kako da ne*. Možda zvuči paradoksalno, no čini se kako je upravo negacija jedno od učinkovitijih sredstava u održavanju komunikacijskih veza otvorenima.

HJ: Negaciju primarno promatrate u engleskome i hrvatskome jeziku, ali ste uključili i druge jezike (francuski, talijanski, portugalski, španjolski...). Kako se negacija ostvaruje u pojedinim jezicima?

Dva su osnovna načina izražavanja negacije u jezicima: morfološki i sintaktički. U prvome slučaju negacija se ostvaruje kao afiks na glagolu, dok se u potonjemu izražava jednom ili dvjema niječnim česticama, kao što je to slučaj u hrvatskome, odnosno francuskome, potom niječnim pomoćnim glagolom ili kombinacijom čestice i pomoćnoga glagola kao

Irena Zovko Dinković

O dvostrukoj negaciji i niječnome slaganju

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA

većinom romanskih jezika poput talijanskoga ili španjolskoga. Zanimljivo je da se u lingvistici dugo na niječno slaganje gledalo gotovo s prijezirom, kao na nepotrebno gomilanje negacija, dok se „engleski” model smatrao uzorom. Zbog utjecaja anglofone jezikoslovne tradicije razmatranja različitih pitanja povezanih s negacijom, pa tako i niječnoga slaganja, često se u usporedbi jezika kretalo od engleskoga iako za to nema prevelikoga opravdanja. Naime, tipološki gledano, jezici s niječnim slaganjem najbrojnija su skupina u svijetu, dok jezika poput standardnoga engleskog ima vrlo malo i najvećim se dijelom nalaze u Europi. K tomu, engleski je i sam u prošlosti bio jezik s niječnim slaganjem i ono se do danas zadržalo u mnogim njegovim dijalektima i nestandardnim varijantama.

HJ: Možete li usporediti niječno slaganje u hrvatskome crkvenoslavenskom i u hrvatskome jeziku?

Poznato je da mnogi jezici tijekom svojega povijesnog razvoja promijene tip kojemu pripadaju. Kod niječnoga slaganja najčešće je riječ o razvoju od djelomičnoga do obaveznoga niječnog slaganja. Čini se, naime, da jezici preferiraju konstrukcije u kojima je glagol zanijekan i s predglagolskim i s postglagolskim niječnim riječima, pa se stoga razvoj od djelomičnoga do obaveznoga niječnog slaganja može smatrati prirodnim jezičnim razvojem iako ima i obrnutih slučajeva. U staroslavenskome se niječno slaganje nije obavezno provodilo, pa tako ni u hrvatskome crkvenoslavenskom kao jednom od njegovih idioma, koji se, za razliku od ostalih, razvijao unutar zapadnoga, rimskoga civilizacijskog kruga. Ta se činjenica ogleda i u provođenju niječnoga slaganja jer je

u engleskome. Jezici se razlikuju i po načinu na koji tumače prisutnost dviju ili više niječnih zamjenica, zamjениčkih pridjeva i priloga u okruženju rečenične negacije te se dijele na one s logičkom dvostrukom negacijom, u kojima se rečenična negacija i ona sadržana u niječnoj zamjenici potiru i daju potvrdnost, kao što je to slučaj sa standardnim engleskim, i one u kojima više morfološki niječnih riječi u okruženju rečenične negacije i dalje izražava samo jednu negaciju, što se naziva niječnim slaganjem. Jezici s niječnim slaganjem dalje se dijele na one u kojima se niječno slaganje obavezno provodi neovisno o položaju niječne riječi u odnosu na obilježivač rečenične negacije – takav je hrvatski i ostali slavenski jezici – te jezike u kojima se niječno slaganje provodi djelomično, odnosno samo onda kad se niječna zamjenica, niječni zamjениčki pridjev ili niječni prilog nalaze iza zanijekanoga glagola. To je slučaj s

jezik mnogih izvorišnih tekstova koje su prevodili hrvatski glagoljaši bio latinski – jezik koji nije poznao niječno slaganje. Tako i hrvatski crkvenoslavenski tekstovi nastali na temelju latinskoga predloška rjeđe provode niječno slaganje od onih s grčkim predloškom. Iako neobvezno, niječno slaganje nije se provodilo sporadično, nego je ovisilo o redu riječi: glagol je zanijekan ako se niječna zamjenica, zamjenički prilog ili čestica *ni* nalaze iza glagola, a ako su ispred njega, tada glagol može, ali i ne mora biti zanijekan. Također je zamijećeno i da su se pri prevođenju na staroslavenski neodređene zamjenice uz zanijekani glagol prevodile niječnom zamjenicom ili su se niječne zamjenice umetale tamo gdje u predlošku zamjenice uopće nije ni bilo, što dokida bilo kakav sustavan utjecaj latinskoga i zapravo govori u prilog tvrdnji da je djelomično niječno slaganje već postojalo u ranijim razdobljima pojedinačnih slavenskih jezika, odnosno u praslavenskome jeziku. Djelomično niječno slaganje potrajalo je još nekoliko stoljeća, a u hrvatskim književnim idiomima zadržalo se sve do 18., pa čak i 19. stoljeća, a potom se postupno razvilo u potpuno provođenje niječnoga slaganja kakvo postoji u svim suvremenim slavenskim jezicima.

HJ: Knjiga sadržava velik broj primjera s negacijom u različitim jezicima. Kako ste nalazili primjere koje ste uvrstili u knjigu? Je li Vam bilo zahtjevno prevoditi ih?

Traženju primjera posvećujem veliku pažnju i bio je to vrlo zabavan dio istraživanja za knjigu. Užasavam se suhoparnih i umjetnih primjera, pa sam uvijek nastojala pronaći one stvarne. Dio sam pronašla u postojećim mrežnim korpusima hrvatskoga jezika, a kao velika ljubiteljica filmova i glazbe mnoge sam primjere prikupila iz filmova, pjesama i književnih djela ili s različitih internetskih stranica. Neke sam pronašla u tisku ili sam ih čula u televizijskim emisijama i slučajnim razgovorima. Nekoliko primjera preuzela sam od drugih autora koji su se bavili negacijom, no kako su takvi primjeri često pomalo „izlizani” jer se mnogi njima koriste, radije sam osmišljavala svoje. Za primjere iz književnih djela koristila sam se postojećim prijevodima, osim za strofu od deset stihova iz soneta engleskoga pjesnika iz 16. st. Philipa Sidneya, koju sam morala prevesti sama jer hrvatski prijevod ne postoji. Tu sam se malo namučila, trebala su mi dva dana za taj prijevod. Neobjavljen hrvatski prijevod Molièreovih *Učenih žena* Vladimira Gerića ljubavno su mi ustupili iz arhive splitskoga HNK-a. Ostale sam primjere s engleskoga i francuskoga prevela sama, a kod primjera na jezicima kojima ne vladam veliku pomoć pružile su mi prijateljice i prijatelji koji govore te jezike i kojima ovom prilikom najtoplije zahvaljujem što su strpljivo sa mnom mozgali o negaciji. Kako bismo bili sigurni u točnost primjera, dodatno smo ih provjerili i s izvornim govornicima.

HJ: Na temelju rada na knjizi, ali i na temelju svojega predavačkog rada i iskustva, smatrate li da engleski jezik, ponajprije u govoru mlađe generacije, utječe na izražavanje negacije u hrvatskome jeziku?

IZD: Mislim da engleski nema osobitoga utjecaja na izražavanje negacije u hrvatskome. Štoviše, negacija je jedna od postojanijih jezičnih pojava i potrebna su desetljeća da

a. Nitko nikad nije vidio ništa slično.	
b. Nihče ni nikoli videl ničesar podobnega.
'Nitko nikad nije vidio ništa slično.'	(slovenski)
c. Nikoj nikogaš ne videl ništo slično.
'Nitko nikad nije vidio ništa slično.'	(makedonski)
d. No he visto a nadie delante de la puerta.
'Nisam vidjela nikoga ispred vrata.'	(španjolski)
e. Não tenho visto ninguém na frente da porta.
'Nisam vidjela nikoga ispred vrata.'	(portugalski)
f. Non ho visto nessuno (davanti) alla porta.
'Nisam vidjela nikoga ispred vrata.'	(talijanski)
g. Nem láttam senkít az ajtó előtt.
'Nisam vidjela nikoga ispred vrata.'	(mađarski)
h. Den ipa tipota.
'Nisam rekla ništa.'	(grčki)

početkom 90-ih godina filmom *Wayneov svijet*. A možda je jednostavno riječ o tome da se kao pojačajni primjenjuje onaj niječni obrazac koji je posve suprotan hrvatskomu, dakle niječnica uz potvrdni glagolski oblik. Takva je uporaba osobito prikladna za marketinški diskurs zbog nagloga obrata na kraju rečenice, a zanimljivo je da se od dva načina izražavanja rečenične negacije u engleskome upravo taj smatra emfatičkim. Kad je, pak, riječ o prevođenju, česta pogreška povezana s negacijom jest uporaba pleonastične negacije uz veznik *unless* (hrv. *osim ako*). Naime, engleski nema pleonastičnu negaciju, pa se uz veznik *unless* ne treba koristiti negacijom kao u hrvatskome. Govornici hrvatskoga također univerzalne kvantifikatore katkad stavljaju izvan dosega negacije, pa umjesto *Ništa nije valjalo*. kažu *Sve nije valjalo*. Takva bi konstrukcija pripadala engleskomu jeziku, no nisam sigurna da bih to proglasila engleskim utjecajem – čini mi se da je i tu riječ o emfatičkoj uporabi, no odnos kvantifikatora i negacije toliko je složen da bi zavrijedio zasebnu knjigu.

Uredništvo *Hrvatskoga jezika* zahvaljuje Vam na razgovoru, a čitatelje pozivamo da se i sami upuste u otkrivanje sadržaja ove vrijedne knjige.

bi došlo do promjene kakva njezina obilježja, čak i u svakodnevnome razgovornom jeziku, u kojemu se takve promjene najprije događaju. Ono što bismo potencijalno mogli smatrati engleskim utjecajem u govoru mladih jest uporaba niječne čestice ili niječne zamjenice na kraju potvrdne rečenice, čime se naglašeniije pobija sugovornikov iskaz, npr. – *Položit ćeš ispit. – Ma položit ću nikad*. Takva uporaba pojavljuje se u žargonu američkoga engleskog još početkom 20. stoljeća, a širu popularnost (i u našim krajevima) stječe